वर्व्वरा शस्त्रपाणयः। योनिदेशाच्च यवनाः शकृद्देशाच्छकाः स्मृताः। रोमकूपेषु म्लेच्छाश्च हारीताः सकिरातकाः। तैस्तन्निषूदितं सर्व्वं विश्वामित्रस्य तत्क्षणात्। सपदातिगजं साश्वं सरथं रघुनन्दन!। दृष्ट्वा निषूदितं सैन्यं वशिष्ठेन महात्मना। विश्वामित्रसुतानान्तु शतं नानाविधायुधम्। अभ्यधावत् सुसंक्रुद्धं वशिष्ठं जपतां वरम्। हूङ्कारेणैव तान् सर्व्वान् निर्ददाह महानृषिः" ५५स०।

दानार्थकल्पिते स्वर्णादिनिर्म्मिते षोडशमहादानान्तर्गते दानीये ४धेनुभेदे तत्प्रकारो यथा हेमा०दा०मत्स्य०पु०।

"अथातः सम्प्रवक्ष्यामि कामधेनुविधिं परम्। सर्वकामप्रदं नृणां महापातकनाशनम्। लोकेशावाहनं तद्वद्धोमः कार्य्योऽधिवासनम्। तुलापुरुषवत् कुर्य्यात् कुण्डमण्डपवेदिकाः। स्वल्पेष्वेकाग्निमत् कुर्य्यात् गुरुरेव समाहितः"।

कुण्डमण्डपवेदिका इत्युपलक्षणम्। इह हि देश-काल-वृद्धिश्राद्ध-शिवादिपूजा-ब्राह्मणवाचनाचार्य्यर्त्विग्वरण-मधुपर्कदान-वेदिकोपरिचक्रलेखन-पञ्चवर्णवितानतोरण-पताकादि सर्व्वं मत्स्यपुराणोक्त-तुलापुरुषदानविहितं वेदितव्यम्।

"काञ्चनस्यातिशुद्धस्य धेनुं वत्सञ्च कारयेत्। उत्तमा पलसाहस्रैस्तदर्द्धेन तु मध्यमा। कनीयसी तदर्द्धेन कामधेनुः प्रकीर्त्तिता। शक्तितस्त्रिपलादूर्द्ध्वमशक्तोऽपीह कारयेत्"।

अत्र यद्यपि वत्सपरिमाणमनुक्तं तथापि कामधेनुविधानक्लृप्तकाञ्चनचतुर्थांशेन वत्सः कल्पनीयः, समस्तधेनुषु परिमितद्रव्यनिष्कृष्टवत्सनिर्माणक्लृप्तिदर्शनादिहापि धेनुदानत्वाविशेषात् तथैव निश्चीयते। तथा च गुड़धेन्वादिषु "चतुर्थांशेन वत्सः स्यादिति" तत्र तत्र वक्ष्यते।

"वेद्यां कृष्णाजिनं तस्य गुड़प्रस्थसमन्वितम्। न्यसेदुपरि तां धेनुं महारत्नैरलङ्कृताम्। कुम्भाष्टकसमोपेतां नानाफलसमन्विताम्"।

कल्पतरुदाने, प्रस्थो व्याख्यातः। 'महारत्नानि, पद्मरागप्रभृतीनि, वत्सन्दक्षे तु विन्यसेदिति क्वचित्पाठः, 'नानाफलानि, गोगजवाजिस्त्रीपुरुषप्रभृतीनि, सौवर्णानि, कल्पतरुदानोक्तानि।

"तथाष्टादशधान्यानि समन्तात् परिकल्पयेत्। इक्षुमण्यष्टकं तद्वन्नानाफलसमन्वितम्। भाजनं चासनं तद्वत् ताम्रदोहनकं तथा"।

"कौशेयवस्त्रद्वयसम्प्रयुक्तां दीपातपत्राभरणाभिरामाम्। सचामरां कुण्डलिनीं सघण्टागणत्रिकापादुकरौप्यपादाम्। रसैश्च सर्वैः परितोऽभिजुष्टां हरिद्रया पुष्पफलैरनेकैः। अजाजिकुस्तुम्बुरुशर्कराभिः वितानकं चोपरि पञ्चवर्णम्। स्नातस्ततो मङ्गलवेदघोषैः प्रदक्षिणीकृत्य सपुष्पहस्तः। आवाहयेत्ताङ्गुड़धेनुमन्त्रैः द्विजाय दद्यादथ दर्भपाणिः"।

घण्टागणत्रिकापादुकाभिः सह वर्त्तत इति सघण्टागणत्रिकापादुका सा चासौ रौप्यपादा चेति विग्रहः। गणनासाधनत्वाद्गणत्रिका, अक्षमाला गलत्रिकेति क्वचित्पाठः। तत्र गलत्रिका कण्ठभूषणमिति केचित्, केचित्तु गलन्तिकेति पठित्वा जलपूर्णा कर्करीति व्याचक्षते। रसाः परिभाषायामुक्ताः। अजाजि जीरकं, कुस्तुम्बुरुः धान्यकम्। एवमुपकल्पितसम्भारः पूर्व्ववदधिवासनं विधाय तदन्यदिवसे प्रातः कृतपुण्याहवाचनोऽग्निकुण्डेषु ऋत्विगुपवेशनादिपूर्णाहुतिपर्य्यन्तकर्म्मशेषसमाप्तिं कृत्वा सर्व्वौषधिजलस्नातः शुक्लमाल्याम्बरो गृहीतकुसुमाञ्जलिर्यजमानस्त्रिःप्रदक्षिणमावृत्य गुड़धेनुमन्त्रैस्तामावाहयेत्। गुड़धेनुमन्त्राः। "या लक्ष्मीः सर्व्वभूतानाम्" इत्यादयः, तत्प्रकरणे द्रष्टव्याः। आवाहनानन्तरं वक्ष्यमाणमन्त्रेणामन्त्रयेत्। "त्वं सर्व्वदेवगणमन्दिरमङ्गभूता विश्वेश्वरत्रिपथगोदधिपर्व्वतानाम्। त्वद्दानशस्त्रशकलीकृतपातकौघः प्राप्तोऽस्मि निर्वृतिमतीव परां नमामि। लोके यथेप्सितफलर्द्धिविधायिनीं त्वामासाद्य कोहि भवदुःखमुपैति मर्त्त्यः। संसारदुःखशमनाय यतस्व कामं, त्वां कामधेनुरिति विप्रगणा वदन्ति"। "आमन्त्र्य शीलकुलरूपगुणान्विताय विप्राय यः कनकधेनुमिमां प्रदद्यात्, प्राप्नोति धाम स पुरन्दरदेवजुष्टं, कन्यागणैः परिवृतं पदमिन्दुमौलेः।" दानवाक्यमत्र तुलापुरुषोक्तमूहनीयम्। विप्रायेत्येकवचनमेकाग्निविधानपक्षे, अनेकाग्निविधानपक्षे तु प्रकृतीभूततुलापुरुषदानवदाचार्य्यादीनां विभागव्यवस्था तदनन्तरं पुण्याहवाचनवेदिस्थितदेवतापूजनविसर्जनानि कुर्य्यात्। दक्षिणाविचारश्च पूर्व्ववत्। मत्स्य पु० उक्तविधिः।

"व्यासउवाच। राजन्निहैकामपि कामधेनुं दद्यात् समुद्दिश्य तु केशवं वा। विप्राय वै सर्व्वगुणोपपन्नां कृत्वा व्रतं कृच्छ्रमनोयमैस्तु। सम्यक् प्रदत्तैस्तु गवां सहस्रैः सवत्सवस्त्रैः सहितैश्च हेम्ना। काले फलं यल्लभते मनुष्यो न कामधेनोश्च समं द्विजेभ्यः। शतैः सहस्रैश्च तथा हयानां सम्यक्प्रदत्तैश्च महाद्विपानाम्। कन्या रथैर्वा करिवाजियुक्तैः शतैः सहस्रैः सततं द्विजेभ्यः। दत्तैः फलैर्यल्लभते मनुष्यः, समं तथा स्यान्नतु कामधेनोः।